https://doi.org/10.46991/hc.2023.20.2.092

The meetings of the delegation of the Republic of Armenia with the German ambassador in Constantinople: Germany's anti-Armenian plans (June 1918)

Gegham Petrosyan
https://orcid.org/0000-0002-1603-8383
Professor at the Chair of International Relations and Diplomacy, Ph. D
gegham.petrosyan2@ysu.am

Keywords: Republic of Armenia, German ambassador, Constantinople, June 1918, Ministry of Foreign Affairs, Armenian diplomats.

The article analyzes the meetings of the delegation of the Republic of Armenia with the German ambassador in Constantinople. In this regard, special attention is paid to the non-pro-Armenian programs of Germany adopted in June 1918. The article considers the fact that the German military-political leadership made it clear to Armenian diplomats that in the complex and contradictory situation created in the region, it cannot jeopardize its relations with its ally Turkey for the sake of Armenians. The Armenian delegation in Berlin states that the Ministry of Foreign Affairs of Germany prevented Armenian diplomats from distributing the color map of Armenia's borders, memos and other pro-Armenian diplomatic materials among the deputies of the Reichstag, the ambassadors of various countries accredited in Berlin, as well as a number of state, political and public figures.

Կոստանդնուպոլսում Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության հանդիպումները Գերմանական դեսպանի հետ Գերմանիայի ոչ հայանպաստ ծրագրերը (1918 թվականի հունիս)

Գեղամ Պետրոսյան
Միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր, պ.գ.դ.

Հիմնաբառեր՝ Հայաստանի Հանրապետություն, Գերմանիայի դեսպան, Կոստանդնուպոլիս, 1918 հունիս, Արտաքին գործերի նախարարություն, հայ դիվանագետներ:

History and Culture, Vol.-2(20), 2023, pp. 92-100.
Received: 27.05.2023
Revised: 12.09.2023
Accepted: 15.12.2023

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.
© The Author(s) 2023

Հոդվածում վերլուծված է Կոստանդնուպոլսում Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության հանդիպումները Գերմանական դեսպանի հետ: Այս առումով հատուկ ուշադրություն է դարձվում 1918 թվականի հունիսին ընդունված Գերմանիայի ոչ հայանպաստ ծրագրերին: Հոդվածում դիտարկված է այն հանգամանը, որ Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը անթաքույց հասկացնում էր հայ դիվանագետներին, որ տարածաշրջանում ստեղծված բարդ ու հակասական իրադրությունում չի կարող հանուն հայերի վտանգել իր հարաբերությունները դաշնակից Թուրքիայի հետ: Բեռլինում հայկական պատվիրակությունը փաստում է, որ Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարությունը խոչընդոտում էր հայ դիվանագետներին՝ տարածելու Հայաստանի սահմաններով պատրաստած գունավոր քարտեզի, հուշագրերի ու հայանպաստ դիվանագիտական այլ նյութերը Ռայխստագի պատգամավորների, Բեռլինում հավատարմագրված տարբեր երկրների դեսպանների, ինչպես նաև պետական, քաղաքական ու հասարակական մի շարք գործիչների շրջանում:

Встречи делегации Республики Армения с послом Германии в Константинополе: Антиармянские планы Германии (июнь 1918 г.)

Гегам Петросян
Профессор кафедры международных отношений и дипломатии, д. и. н

Ключевые слова: Республика Армения, посол Германии, Константинополь, июнь 1918 г., Министерство иностранных дел, армянские дипломаты.

В статье анализируются встречи делегации Республики Армения с послом Германии в Константинополе. В связи с этим особое внимание уделяется непроармянским программам Германии, принятым в июне 1918 г. В статье рассматривается тот факт, что военно-политическое руководство Германии дало понять армянским дипломатам, что в сложной и противоречивой ситуации, создавшейся в регионе, оно не может ради армян ставить под угрозу свои отношения со своим союзником Турцией. Армянская делегация в Берлине заявляет, что МИД Германии препятствовало распространению армянскими дипломатами цветной карты границ Армении, меморандумов и других проармянских дипломатических материалов среди депутатов Рейхстага, послов различных стран, аккредитованных в Берлине, а также ряд государственных, политических и общественных деятелей.

* * *

1918 թ. հունիսի 11-ի երեկոյան Հայոց ազգային կենտրոնական խորհուրդը ստացավ հեռագիր [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 116] օսմանյան Թուրքիայի արդարադատության և արտաքին գործերի նախարար, Բաթումի բանակցություններում թուրքական պատվիրակության նախագահ Հալիլ բեյից, որը Թալեաթ փաշայի անունից հրավիրում էր հայկական կողմին մասնակցելու

Կոստանդնուպոլսի խորհրդաժողովին: Հաջորդ օրը՝ հունիսի 12-ին, խորհրդի նիստում քննարկվեց հեռագիրը, և որոշվեց Թուրքիայի մայրաքաղաք ուղարկել պատվիրակություն հետևյալ կազմով. նախագահ՝ Ավ. Ահարոնյան (Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի նախագահ), անդամներ՝ Ալ. Խատիսյան (Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի առաջին նախարար) և Մ. Պապաջանյան (ռուսական նախկին կայսրության Պետական դումայի պատգամավոր) [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 1, 24; ֆ. 222, ց. 1, գ. 141, թ. 253-254; Ա-Դո, 2019, 537]: Բացի երեք պատվիրակներից՝ իբրև խորհրդականներ հաստատվեցին գեներալ Գ. Կորգանյանը (ռազմական գծով), Գ. Խատիսյանը (ժողովրդագրության գծով) և Մ. Բունիաթյանը (տնտեսական-ֆինանսական գծով) [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 1, 24; ֆ. 222, ց. 1, գ. 141, թ. 253-254; Ա-Դո, 2019, 537]: Պատվիրակության դիվանի կառավարիչ-առաջին քարտուղար հաստատվեց Հ. Քոչարյանը, իսկ երկրորդ քարտուղար՝ Տ. Միրզայանը, քարտուղար-թարգմանիչ՝ Ֆ. Թախտաչյանը, քարտուղարի օգնական-դիվանագիտական կցորդ՝ Լ. Լիսիցյանը, դիվանագիտական ցրիչ՝ Հ. Բերբերյանը և սպասավորներ՝ Ա. Հարությունյանն ու Զ. Սիմոնյանը: Նրանց ուղեկցում էին թիկնապահներ գնդապետ Շահբազյանը և պորուչիկ Ա. Աղաբաբյանը [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 1, 24; ֆ. 222, ց. 1, գ. 141, թ. 253-254; Ա-Դո, 2019, 537]: Պատվիրակությունը լիազորված էր Հայաստանի Հանրապետության կառավարության անունից ստորագրելու դաշնագրեր, համաձայնագրեր, դեկլարացիաներ, խնդրագրեր, հուշագրեր և միջազգային այլ փաստաթղթեր [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 657, թ. 1, 2]: Ալ. Խատիսյանը գրում է. «Մեզ հրահանգ տրված էր ամէն ջանք թափել ընդարձակելու Հայաստանի սահմանները» [Խատիսեան, 1968, 78] և միաժամանակ «մանդատ ունենք չեզոք լինելու և միջազգային բախումներից հեռու մնալու» [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 116]:

Հունիսի 13-ի երեկոյան պատվիրակության հիմնական կազմը՝ Ավ. Ահարոնյանի գլխավորությամբ, ուղևորվեց Թիֆլիսից և նույն ամսի 19-ին՝ երեկոյան ժամը 4-ին, հասավ Կոստանդնուպոլիս:

Խորհրդաժողովը շարունակ հետաձգվում էր: Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակությունը հարկադրված Կոստանդնուպոլսում մնաց հունիսի 19-ից մինչև նոյեմբերի 1-ը [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 131]: Խորհրդաժողովի ձգձգման պայմաններում ընդունելի էր քննարկման ենթակա կարևորագույն հարցերը արծարծել օսմանյան Թուրքիայի և անդրկովկասյան նորանկախ հանրապետությունների ներկայացուցիչների մասնավոր հանդիպումների և դիվանագիտական անջատ բանակցությունների ժամանակ [ՀԱԱ, ֆ. 275, ց. 5, գ. 68, թ. 1-4]:

Խորհրդաժողովի շարունակ ձգձգման պայմաններում, հունիսի 23-ից մինչև հուլիսի սկիզբը, հայկական պատվիրակությունը պարբերաբար փոխադարձ այցելություններ և հանդիպումներ ունեցավ Կոստանդնուպոլսում հավատարմագրված՝ Քառյակ միության պետություններ Գերմանիայի, Ավստրո-Հունգարիայի, Բուլղարիայի, չեզոք երկրներ Պարսկաստանի (Իրանի), Շվեդիայի, Դանիայի, Հոլանդիայի, Նիդեռլանդների, Իսպանիայի դեսպանների, ինչպես նաև դիվանագիտական այլ ներկայացուցիչների հետ: Պատվիրակության հիմնական նպատակն էր ներկայացնել Հայկական հարցը և ակնկալել նրանց ակտիվ

միջնորդական աջակցությունը՝ իրենց կառավարությունների միջոցով ազդելու օսմանյան Թուրքիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարության վրա՝ ընդարձակելու Հայաստանի Հանրապետության սահմանները, որպեսզի վերջինս ի վիճակի լիներ ընդունելու Հայոց ցեղասպանության հետևանքով հայրենազրկված վեց հարյուր հազար հայ փախստականներին և հնարավորություն տար նրանց գոյատևելու ու ապրելու պետական կյանքով և այլն:

Պատվիրակությունը մեծ հույսեր էր կապում Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարության հավաստիացումների և աջակցության հետ, ուստի հունիսի 23-ին և 26-ին նախագահ Ավ. Ահարոնյանը և անդամ Ալ. Խատիսյանն առաջինը այցելեցին Կոստանդնուպոլսում գերմանական դեսպան Ի. Բերնսդորֆին [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 117; ց. 2, գ. 12, թ. 40-42; գ. 13, թ. 1-4; գ. 34, թ. 1-3]: Ալ. Խատիսյանը փաստում է. «Մեր առաջին տեսակցութիւնը, ի հարկէ, եղաւ գերման դեսպան Կոմս Պէրնստորֆի հետ, որ կ՝ապրէր Վոսփորի իր ապարանքին մէջ: Պէտք է խոստովանիմ, որ գերման դեսպանատունը, ուր մենք եղանք քսան անգամէն աւելի, չափազանց ուշադիր վերաբերմունք և գործնական օգնութիւն ցոյց տուաւ մեզ: Մեր տրամադրութեան տակ դրեցաւ ուղիղ հեռագրութելը Պոլսոյ եւ Պերլինի միջեւ, ու մենք քանի մը անգամ խօսեցանք Պերլին գտնուող մեր ընկեր Տօքթ. Համօ Օհանջանեանի հետ: Գերման սուրհանդակները կը տանէին մեր նամակները Պերլին, գերման դեսպանատան քարտուղար Ֆոն Տիքով գիշեր ու ցերեկ պատրաստ էր մեր հեռագիրներն ու նամակները հասցնել ուր որ անկ էր: Ինքը, Կոմս Պէրնստորֆը ուշադրութեամբ լսեց մեզ, ընդունեց, որ մեր պահանջները միանգամայն արդար են եւ հաղորդեց զանոնք իր կառավարութեան: Լեփսիուսի հրատարակած «Գերմանիա և Հայաստան» գրքին մէջ տպւած են անոր բազմաթիւ հեռագիրները, որոնք կ՝ապացուցանեն իր բարեացակամ վերաբերմունքը մեզ հանդէպ: Հեռագրական դիմումներէն բացի, գերման դեսպանը քանի մը անգամ անձամբ գնաց Թալէաթ փաշայի մոտ եւ պաշտպանեց մեր պահանջները: Սակայն, ինչպէս միշտ, այդ դիմումն ալ արդիւնք չտուաւ: Պէտք է ըսել ընդհանրապէս, որ այդ ատենները թուրքերը արդէն սկսած էին արհամարհանքով վերաբերուիլ դէպի Գերմանիան և կը ջանային ազատուիլ գերման խնամակալութենէն» [Խատիսեան, 1968, 88]:

Հունիսի 23-ի առավոտյան ժամը 11-ին, հայ դիվանագետների հետ առանձնազրույցի ընթացքում դեսպանը ներկայացրեց Գերմանիայի մոտեցումները տարածաշրջանին վերաբերող տարբեր հարցերում և հավաստեց իր անձնական «բարեկամական» վերաբերմունքն ու աջակցությունը հայկական պետությանը: Մինչդեռ իրականում նա «բարեկամության» քողի տակ դիվանագիտական հնարամտություններով մատուցեց տարածաշրջանում Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարության նախապես ուրվագծած ոչ հայանպաստ ծրագրերը: Անշուշտ, դեսպան Ի. Բերնսդորֆի «անձնական» մոտեցումները, կարծիքները, խորհուրդները և առաջարկությունները միանշանակ պետք է ընդունել որպես տարածաշրջանում պաշտոնական Բեռլինի ռազմաքաղաքական և դիվանագիտական մարտավարության շահախնդրական դրսևորում:

Գերմանական դեսպանի առանձնազրույցը հակիրճ արձանագրվել է Կոստանդնուպոլսի հայկական պատվիրակության օրագրության մեջ. «Գերմանիան հատկապես հետաքրքրվում եր Վրաստանով այն պատճառով, վոր նրա յեվ Վրաստանի միջեվ վաղուց ի վեր գոյություն ուներ առանձին համաձայնություն, իսկ Հայաստանի վերաբերմամբ այդպիսի բան չկար: Գերմանիան կանգնած ե Բրեստ-Լիտովսկի դաշնագրի (1918 թ. մարտի 3 – Գ. Պ.) տեսակետի վրա: Բայց պետք ե

հնարավորությունն լինի նրա վրա պնդելու համար: **Շատ լավ կը լիներ, յեթե Վրաստանը յեվ Հայաստանը փոխադարձ համաձայնությամբ միանային վորեվե հիմունքներով**:

Առհասարակ Գերմանիան կարծում է, վոր նա պետք է հովանավորի Արեվելքի քրիստոնեաներին: Յեվ, նա, դեսպանը, չի կամենում վոր նույն իսկ մի հայ տուժի իր դեսպանության որով: Այդ է պահանջում յեվ գերմանական կառավարությունը, յեվ հասարակական կարծիքը: Բայց նա չի հավատում Տաճկաց կառավարության խոստումներին, վորովհետեվ Թալեաթ փաշան քսան անգամ իրեն խոստացել է ներումն հրատարակել Թյուրքիայի հայերի համար, բայց մինչեվ այժմ վոչինչ չի արել: Մինչեվ անգամ, յերբ նրա պաշտոնական խոսքերի հիման վրա ինքը հեռագրել է Բեռլին յեվ Ռեյխստագում խոսք է յեղել Թյուրքիայի խոստումների վերաբերմամբ, այդ մասին արգելեցին Պոլսում տպել լրագրերում վորեվե բան:

Նույնպես յեվ Ալեքսանդրապոլի ռմբակոծման յեվ քաղաքը վերցնելու խնդրում՝ թյուրքերը անցան իրենց տված իրավունքների սահմաններից* [Ա-Դո, 2019, 542]: Գերմանիան պահանջում եր առանց հետաձգելու թույլ տալ զորքերի տեղափոխությունը յերկաթուղով դեպի Պարսկաստան, բայց Վեհիբ փաշան հավատացնում եր, վոր առանց կռվի հայերը չեն զիճի այդ. յեվ նրանք դրանից ոգտվեցին յերկիրը գրավելու համար:

Մեր գլխավոր զինվորական մարմինը այժմ պահանջում է անմիջապես տեղափոխել զորքերը դեպի Միջագետք, բայց նրանք դեռ ձգձգում են: Առհասարակ մենք պետք է վերջ դնենք ամեն տեսակ տարաձայնություններին Թյուրքիայի յեվ Գերմանիայի մեջ:

Հազիվ թե կարիք լինի դարձյալ Ձեզանից (Կոստանդնուպոլսի հայկական պատվիրակություն - Գ. Պ.) մեկին այստեղից գնալ Բեռլին... համենայն դեպս ես կը հարցնեմ, - քանի վոր ձեր յերկու ներկայացուցիչները այնտեղ (Բեռլին - Գ. Պ.) են յեվ գործում են մեզ հետ համաձայնությամբ:

Բագուի հարցը շատ բարդ խնդիր է, քանի վոր Թյուրքիան ուզում է նրան ձեռք գցել Ադրբեյջանի համար, վորովհետեվ նա փաստորեն կը տիրանա Ադրբեյջանին, - բայց դա նրա գործն է: **Մեզ առանձնապես հետաքրքրում են քրիստոնեա ազգերը**: Համենայն դեպս մեզ զարմացրեց, վոր Թյուրքիան, վոր ութ որ առաջ լսել անգամ չեր ուզում Հայաստան ստեղծելու մասին (մանավանդ Ենվեր յեվ Թալեաթ փաշաները) հանկարծ համաձայնություն տվեց, յեվ իմ հայտնած զարմանքին նրանք պատասխանեցին, վոր յերկար մտածելուց հետո՝ նրանք վճռեցին, վոր այդպես ավելի լավ կը լինի: Մի հուսահատվեք, ամեն ինչ կարգի կը գա:

Յես կուզեյի նայեվ ավելացնել, վոր Բագուն յեվ Բաթումը մենք կարող եյինք ազատ քաղաքներ դարձնել: Ինչ վերաբերում է Վրաստանի յեվ Հայաստանի միացնելուն, - ինձ այդ միտքը թելադրում է այն հանգամանքը (դա իմ անձնական կարծիքն է)**, վոր ինչպես ասում են, Վրաստանը առանց հայերի յեվ հայկական ույժերի յեվ կապիտալի չի կարող գոյություն ունենալ: Մենք**

* Մինչդեռ իրականում Հայոց ցեղասպանության և հայրենազրկության մեղսակից կայսերական Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարության որոշումով ու տված իրավունքով էր կատարվել նաև Ալեքսանդրապոլի ռմբակոծումը և թուրքական զորքերի հետագա առաջխաղացումը:

հետաքրքրվում ենք Վրաստանով նրա համար, վոր Գերմանիայի յեվ Թյուրքիայի մեջ նոտաների փոխանակություն ե տեղի ունեցել, վորոնց և հետեվանք՝ մենք պարտավորվել ենք ճանաչել Վրաստանի անկախությունը, յեթե նա այդ հայտարարի:

Ինչ վերաբերում է Ռուսաստանին, մենք վոչ մի դեպքում չենք ուզում նրա հետ կռվել յեվ դրա համար մենք պետք ե խույս տանք այն ամենից, ինչ վոր մեզ կարող ե բաժանել:

Ահա ելի մի կարեվոր հանգամանք, վոր յես կը կամենայի պարզել. մի՞թե Ախալցխայի գավառում յեվ Բաթումի շրջանում վրացի քիստոնեաները յեվ վրացի մահմեդականները հավասարապես համարում են իրանց վրացիներ, չէ՞ վոր կրոնական հիմքը ավելի ուժեղ է, քան ազգայինը: Յես լավ հասկանում եմ, վոր հայերը անցյալներում, մնացած լինելով մենակ պետք ե ռսական որիենտացիա ունենային, դա հասկանալի յեր, յեվ դրա համար մենք նրանց չենք մեղադրում, բայց այժմ մենք հավատում ենք, վոր Ռուսաստանը արդեն բոլորովին անցել գնացել ե, յեվ այդ պատճառով մենք կարող ենք Ձեզ հետ ազնվորեն մոտենալ: **Մենք հասկանում ենք մեր պատասխանատվությունը հայերի առաջ, բայց իր ժամանակին (յերեք տարի առաջ) մեր բողոքները, ինչպես յեվ ավստրիացոց յեվ բուլղարացոց բողոքները կոտորածների դեմ՝ վոչինչ հետևանք չունեցան: Այդ լավ ե, վոր դուք ուղղակի հիշատակել եք Թյուրքիային Ձեր սահմանների անբավարարության մասին, - խնդրեմ ինձ ուղարկեցեք Ձեր ճառը, - վորովհետեվ Խալիլ-բեյը ասում ե, թե հայերը հաճությամբ ստորագրեցին** (Բաթումի հայ-թուրքական հաշտության – Գ. Պ.) **դաշնագիրը յեվ նրանց այլեվս վոչինչ չի հարկավոր: Կոնֆերանսի** (Կոստանդնուպոլսի – Գ. Պ.) **ժամանակ կաշխատենք բավարարել Ձեզ վորքան վոր հնարավոր կը լինի»** [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 13, թ. 1-3]:

Ուշագրավ է, որ գերմանացի դեսպանը հունիսի 23-ի առավոտյան առանձնազրույցի ընթացքում ջանադրաբար և հետևողականորեն փորձում էր համոզել և հիմնավորել հայ դիվանագետներին, որ տարածաշրջանում կայուն և երկարատև խաղաղություն ու կարգուկանոն ապահովելու համար անհրաժեշտ է Անդրկովկասը բաժանել քրիստոնեական և մահմեդական մասերի՝ քրիստոնյաներին առնելով Գերմանիայի, իսկ մահմեդականներին՝ Թուրքիայի հովանու տակ: Դիվանագիտական մարտավարական այդ քայլը արդարացնելու համար նա առաջարկում էր հայ դիվանագետներին, որ «**շատ լավ կլիներ, եթե Վրաստանն ու Հայաստանը փոխադարձ համաձայնությամբ որևէ հիմունքներով միանային**»: Ի. Բերնսդորֆը նշեց, որ Գերմանիան հետաքրքրված է հատկապես Վրաստանով այն պատճառով, որ իր կառավարության և Թիֆլիսի միջև դեռ վաղուց՝ 1914 թվականից [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 13, թ. 58], գոյություն ունի առանձին համաձայնություն, որով Բեռլինը պարտավորվել է ճանաչել Վրաստանի անկախությունը, իսկ Հայաստանի վերաբերյալ այդպիսի բան չկա: Բազմիցս նշել ենք, որ Առաջին աշխարհամարտի տարիներին բախվեցին Քառյակ միության երկու գլխավոր դաշնակիցների՝ օսմանյան Թուրքիայի և կայսերական Գերմանիայի աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական շահերը տարածաշրջանում: Գերմանիայի քաղաքական, տնտեսական շահերն անհրաժեշտաբար վերջինիս մղեցին իր հովանավորության տակ առնելու Վրաստանը [РГ ВА, ф. 39720, оп. 1, д. 49, л. 1-5, 10-12]:

Ի. Բերնսդորֆը, ղեկավարվելով իր երկրի շահերով, առանձնազրույցում ձգտում էր հայ դիվանագետներին հավաստիացնել, թե իրենց մղումներում անկեղծ են. «**Առհասարակ, Գերմանիան կարծում է, որ ինքը պետք է հովանավորի Արևելքի քրիստոնյաներին, և դեսպանը չի**

կամենում, որ նույնիսկ մի հայ տուժի իր դեսպանության օրով: Այդ է պահանջում գերմանական կառավարությունը և հասարակական կարծիքը»: Մինչդեռ իրականությունն այլ էր:

Հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ էր Ի. Բերնսդորֆը համառորեն պնդում Անդրկովկասը բաժանել քրիստոնեական և մահմեդական մասերի, և որո՞նք էին Վրաստանի և Հայաստանի «փոխադարձ համաձայնությամբ որևէ հիմունքներով» միացման քողարկված ռազմավարության և մարտավարության հիմնական դրդապատճառներն ու հետևանքները: Փորձենք պատասխանել այս հարցերին:

Բանն այն է, որ **այդ քողարկված առաջարկն իրականում ենթադրում էր ոչ թե հայ-վրացական դաշնության կամ համադաշնության ստեղծում, այլ պարզապես իր ամբողջ տարածքով Հայաստանի ներառում Վրաստանի կազմ: Այս մարտավարական քայլն իհարկե ամենևին էլ պատահական չէր: Ի. Բերնսդորֆը հայ դիվանագետներին անթաքույց ասում էր, որ Վրաստանն առանց հայերի, հայկական ուժերի ու կապիտալի չի կարող գոյություն ունենալ**: Դա ինքնին ենթադրում էր.

1. **Ստեղծվելու էին բարենպաստ պայմաններ ու լայն հնարավորություններ Վրաստանի տնտեսության արագ զարգացման համար, որով Գերմանիան ապահովելու էր իր քաղաքական, տնտեսական ապագա գերիշխանությունն ու վերահսկողությունը տարածաշրջանի մեծ մասում**: Հունիսի 26-ին Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարությանն ուղղված իր տեղեկագրում դեսպանը հայտնում է. «Չնայած վրացիները վերոնշյալ լուծման դեմ մի քիչ կըմբոստանան, սակայն ի վերջո տեղի կտան՝ ընդունելով, որ իրենք տնտեսության մեջ հայերի կարիքն ունեն, և նաև կկամենան նրանցից շատերին ներառել իրենց (Վրաստանի – Գ. Պ.) պետության կառավարման մեջ» [Հայրունի, 2013, 56]:
2. **Հայաստանի՝ Վրաստանի հետ միավորումը կբացառեր գերմանա-թուրքական հարաբերությունների վտանգումը, որովհետև խոսք լինել չէր կարող ոչ միայն կենսունակ Հայաստանի Հանրապետության ստեղծման մասին, այլև այդ քայլը բնականաբար հանգեցնելու էր հայկական անկախ պետականության վերջնական վերացմանը, ինչն անառարկելիորեն ընդունելի էր Օսմանյան կայսրության համար:**
3. **Դեսպանը գերմանա-թուրքական հարաբերությունները չվտանգելու նպատակով փորձեց օգտագործել օսմանյան Թուրքիայի թշնամական վերաբերմունքը հայության և Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ: Ի. Բերնսդորֆը հիշեցնում էր. «Մշտապես թուրքերի մոտ բախվում ես հայերի հանդեպ ունեցած պաթոլոգիական ատելությանն ու վախին»** [«Армянский вопрос и Геноцид армян в Турции (1913-1919)», 542-543]: **Հետևաբար, Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը հայկական անկախ պետականության վերջնական վերացմամբ և հայերի հանդեպ թուրքերի բացահայտ թշնամանքի իրողությունն օգտագործելով՝ փորձում էր հակակշռել օսմանյան Թուրքիայի հետ հարաբերությունները՝ ոչ միայն չվտանգելու այն, այլև ապահովելու իր տնտեսական ապագա գերիշխանությունը և վերահսկողությունը տարածաշրջանի մեծագույն մասի վրա: Ավելորդ է ասել, որ յուրաքանչյուրը՝ թե՛ կայսերական Գերմանիան, թե՛ օսմանյան Թուրքիան հետապնդում էին**

ռազմավարական և մարտավարական միանգամայն տարբեր նպատակներ, սակայն երկուսն էլ՝ ի հաշիվ Հայաստանի ու հայության:

4. Կարծում ենք՝ ամենևին էլ պատահական չէր, իհարկե չբացառելով նաև այլ դրդապատճառներ, որ Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը, հայկական պատվիրակությունների վրա դիվանագիտական ճնշումներ գործադրելով, բացահայտորեն հայտարարում և հավաստիացնում էր, որ Բեռլինը պաշտոնապես ճանաչելու է միայն Վրաստանի անկախությունը, իսկ Հայաստանի Հանրապետությանն ու Ադրբեջանինը, միևնույնն է, չի ճանաչելու՝ անկախ Կոստանդնուպոլսում հրավիրվելիք Բաթումի հաշտության դաշնագրերի խորհրդաժողովում վավերացվելուց կամ չվավերացվելուց: Դիվանագիտական այս քայլով Գերմանիան ճնշում էր գործադրում հայկական պատվիրակությունների վրա, որպեսզի կատարեն իր պահանջը՝ համաձայնեն Հայաստանը միացնել Վրաստանին:

Կարևոր է արձանագրել նաև, որ Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը անթաքույց հասկացնում էր հայ դիվանագետներին, որ տարածաշրջանում ստեղծված բարդ ու հակասական իրադրությունում չի կարող հանուն հայերի վտանգել իր հարաբերությունները դաշնակից Թուրքիայի հետ: Արտաքին գործերի նախարարի օգնական Հ. Գյոպերտը նույնիսկ նպատակահարմար չէր համարում հայկական պատվիրակության ներկայությունը Բեռլինում՝ նշելով, թե դրանով հայ դիվանագետները «գրգռած կլինեն տաճիկներին» [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 656, թ. 49-50]: Բեռլինում հայկական պատվիրակության նախագահ Հ. Օհանջանյանը փաստում է, որ Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարությունը խոչընդոտում էր հայ դիվանագետներին՝ տարածելու Հայաստանի սահմաններով պատրաստած գունավոր քարտեզի, հուշագրերի ու հայանպաստ դիվանագիտական այլ նյութերը Ռայխստագի պատգամավորների, Բեռլինում հավատարմագրված տարբեր երկրների դեսպանների, ինչպես նաև պետական, քաղաքական ու հասարակական մի շարք գործիչների շրջանում [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 656, թ. 42]: Ավելին, նրանք ակնհայտորեն հասկացնում էին նաև հայ դիվանագետներին, որ իրենց հաճելի չէ, և «շատ հակառակ են, որ մի որևէ բան տպվի (մամուլում – Գ. Պ.) տաճիկների դեմ» [ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 656, թ. 43]: Ինչպես տեսնում ենք, Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարությունը այդ հակահայկական մարտավարությունը ներկայացնելով որպես դաշնակցային հավատարմություն՝ միաժամանակ փորձում էր դիվանագիտական հնարամտություններով «սիրաշահել» օսմանյան Թուրքիային, որպեսզի իրականացնի իր ռազմավարական հեռահար տնտեսական ծրագրերը տարածաշրջանում:

Փաստորեն, Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունն իրականում մտահոգված էր ոչ թե հայերին և Հայաստանին հուզող հարցերին արդար լուծումներ տալով, այլ տարածաշրջանում սեփական քաղաքական ու տնտեսական շահերը Թուրքիայի նկատմամբ չափակշռելու և ճշտելու դիվանագիտական ուղիներ որոնելով:

Ուշագրավ է, որ հայ դիվանագետները հունիսի 23-ի առանձնազրույցի ընթացքում չէին առարկել Գերմանիայի դեսպանի այդ «անձնական» խորհուրդների և պահանջների դեմ, ինչը վերջինիս հիմք էր տվել հաղորդելու արտաքին գործերի նախարարությանը, թե իբր հայկական պատվիրակությունը «դրա հետ համաձայն է» [Հայրունի, 2013, 55-56]: Անշուշտ, Ի. Բերնսդորֆը Հայաստանի և Վրաստանի միացումը ներկայացրել էր ոչ թե «դաշնության, համադաշնության

կամ մեկ այլ միջոցով», այլ պարզապես քողարկել էր «զուտ հայկական շրջանները Վրաստանին միացնելու» դիվանագիտական մարտավարությամբ: Նույն օրը՝ հունիսի 23-ի երեկոյան, հայ դիվանագետները այլ աղբյուրներից և Թիֆլիսի մամուլից տեղեկացան այդ հակահայկական ծրագրերի մասին և մի քանի օր անց՝ հունիսի 26-ին, բողոք ներկայացրին Ի. Բերնսդորֆին՝ հայտնելով, որ հայկական պատվիրակությունը բացահայտորեն հրաժարվում է կատարել դեսպանի առաջարկներն ու պահանջները, որոնք անհամատեղելի են հայոց շահերին և նպատակներին [Հայրունի, 2013, 55-56]:

Եվ այնուամենայնիվ, Բեռլինի ու Կոստանդնուպոլսի հետագա դիվանագիտական բանակցությունների ընթացքում Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը ջանադրաբար շարունակեց արդեն «Հայաստանը և Վրաստանը «դաշնային, համադաշնային մեկ այլ միջոցով միավորման»» հարցի քննարկումները:

Այսպիսով, տարածաշրջանում ստեղծված ռազմաքաղաքական չափազանց բարդ ու լարված պայմաններում հայկական պատվիրակությունները թե՛ Բեռլինում և թե՛ Կոստանդնուպոլսում չկարողացան իրատեսորեն գնահատել Գերմանիայի և նրա դաշնակից Թուրքիայի միջև խորը հակասությունների և շահերի բախումից սպասվող ոչ նպաստավոր հետևանքները հայության համար:

Գրականության ցանկ

Ա-Դո 2019, Հայության երկունքը, Երևան, 765 էջ:

Հայրունի Ա. 2013, Հայկական խնդիրը Գերմանիայի արտաքին քաղաքականության մեջ 1918 թվականին, Եր., ԵՊՀ հրատ., էջ 56:

Խատիսեան Ալ. 1968, Հայաստանի հանրապետության ծագումն ու զարգացումը, Բեյրութ, էջ 491:

ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 656, թ. 49-50:

ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 117, ց. 2, գ. 12, թ. 40-42, գ. 13, թ. 1-4, գ. 34, թ. 1-3:

ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 116:

ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 131:

ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 657, թ. 1, 2:

ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 13, թ. 1-3:

ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 13, թ. 58:

ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 1, 24,

ՀԱԱ, ֆ. 222, ց. 1, գ. 141, թ. 253-254:

ՀԱԱ, ֆ. 275, ց. 5, գ. 68, թ. 1-4:

Армянский вопрос и геноцид армян в Турции (1913-1919): материалы политического архива Министерства иностранных дел кайзеровской Германии: сборник / сост. Микаелян В. - Ереван: Гитутюн" НАН РА, 1995, 631 с.

РГ ВА, ф. 39720, оп. 1, д. 49, л. 1-5, 10-12: